

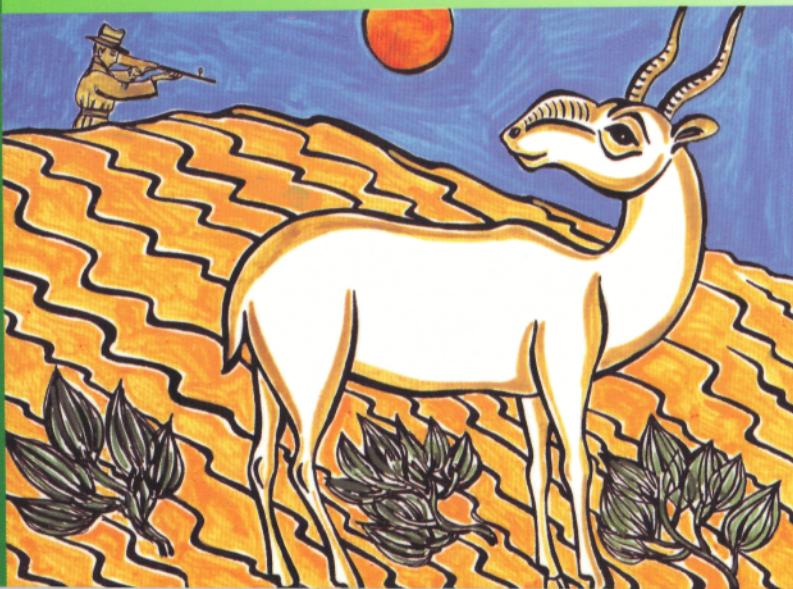
НОГООН НОМ

НОГООН

БАЙГАЛЬ
ОРЧНЫ
МЭДЭЭЛЭЛ
СУРТАЛЧИЛГАА

Н

М

MOHROA YACBII BANTRAB OPHBII AM
MOHROA AAXB HYB-BII XERKANIN XERADGEP
BANTRAB OPHBII WACBAAKA CYPTRAHINARA TECBA
TACNC-NIN BANTRAB OPHBII CYPTRAHINARA TECBA
CANKPYAX XERADGEP
SOXHORHNA: A.BACAHKAPRA, LL.ABAAKCPH,
3.KAKHKAAPKA, A.KAMU
Pogeptr (Feprycon, ABBNA CAYT
3BAAEX: EPERHNIN PEAKTOP:
Pogeptr (Feprycon, ABBNA CAYT
PEAKTOPPYA: C.GAHAN, LL.AMANIN,
A.AOAROPMAA, A.AOPKOTOB,
3.KAKHKAAPKA, A.MARAKCPH,
A.CAYAE, A.LINNINPMAA
LAPKA 3YPPNIR: ABBNA CAYT, LL.LAHAAKXY
3YPPNIR: C.TERC-O-MOYH
TACNC-NIN BANTRAB OPHBII AM XAMTPA RABRA.
CANKPYAX XERADGEP, HYB-BII XERKANIN XERADGEP
BANTRAB OPHBII WACBAAKA CYPTRAHINARA TECBA,
CYPTRAHINARA TECBA, CYPTRAHINARA TECBA,
BANTRAB OPHBII WACBAAKA, CYPTRAHINARA TECBA,
TACNC-NIN BANTRAB OPHBII AM XAMTPA RABRA.

Lapnir

Өмөх Үр

1. Баяцанын таахарлана	3
2. Түрэн хамрааттан ралап	5
3. Няакнарт	8
4. Талапи бапада	10
5. Үг	11
6. Он, түүнин амнават, түнээп	16
7. Нэн хобод, хобод үргама	20
8. Нэн хобод, хобод ампта	22
9. Хол харлана	25
10. Араппин бокупада	28
11. Экваторинн бодоргода	31
12. Барлап опхын түүяннин түхэндээ	33
13. Барлап хамрааваа яамканаа	35

Өмнөх үг

НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр болон Нидерланд улсын Засгийн газрын тусlamжтайгаар хэрэгжиж байгаа Байгаль орчны мэдээлэл сурталчилгаа (БОМС) төсөл, НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр, ТАСИС Хөтөлбөрөөс хамтран байгаль орчны тулгамдсан асуудлуудыг олон түмэнд таниулах, хамгаалахад тэдний оролцоог нэмэгдүүлэх, байгаль орчны холбогдох асуудлаар үйл ажиллагаа явуулдаг олон нийтийн байгууллагуудын ажилтан, илэвхтэн гишүүдээ гарын авлага болгоор энэхүү товхимлыг бэлтгэн гаргалаа.

Бианийг хүрээлэн буй байгаль орчин маань ногоон өнгөтэй, түүнийг ногооноор нь хадгалж хамгаалах явдал та бидний эрхэм үүрэг гэдгийг олон түмэнд хүргэхийг бодож товхимлыг Ногоон ном гэж нэрлэээ.

Энэ товхимлоос үншигч та бүхэн монгол орны байгаль орчны тулгамдсан асуудлын талаар ойлголт олж авахын зэрэгцээ хүний үйл ажиллагаанаас үзээн байгаль орчин доройтож, нөөц нь хомдол буй үйл явшиг бууруулах, сааруулах үүднээс юут анхаарах ёстой, эх болсон газар, нутаг усаа яаж хамгаалах вэ гэдгийг мөн мэдэж авах болно.

Байгаль орчны доройтол, хомдол нь бидний экологийн боловсрол нимгэн, байгаль орчны хуулийн мэдлэг сүл, өвөг дээдсийн үеэс өвлөн ирсэн байгаль хамгаалах уламжлалаа умартаж байгаа зэрэгтэй холбоотой тул элгээрийг ч товхимолдоо багтаалаа.

Мөн БОМС төслийн хүрээнд хэрэгжүүлсэн жижиг төсөл болон гүйцэтгэсэн байгууллагын нэр, хаягийг оруулав.

Энэхүү товхимлыг бэлтгэхэд “Монгол орны байгаль орчин” 1996, “Улаан ном” 1997 зэрэг ном, хэвлэлийг ашиглалаа.

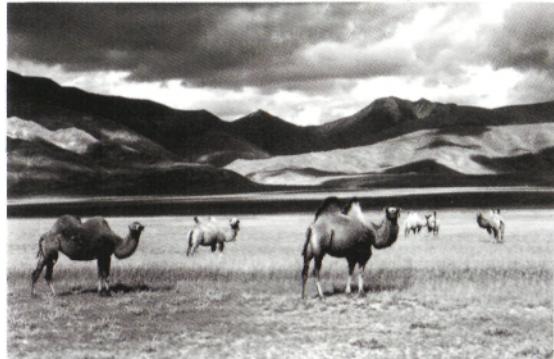
Байгаль орчны асуудалд олон нийтийн анхаарлыг хандуулах эрмэлзэлээр хамтран гаргасан энэхүү товхимол нь бидний анхны ном бөгөөд үншигч та бүхэн санал болдоо хуваалсан алдаж эндэснийг хэлж, цаашид анхаарах зүйлийг зөвлөнө гэдэгт итгэж байна. Бидэнтэй дараах хаягаар харилцана уу.

Засгийн газрын 3-р байр. Өрөө 415
Байгаль орчны мэдээлэл сурталчилгаа төсөл
Утас: 312320, 312458
E-mail: aware@magicnet.mn
U.N.Homepage:<http://www.un-mongolia.mn>

БЭЛЧЭЭРИЙН ТАЛХЛАГДАЛ

Монгол улс мал аж ахуйн орон. Тэгээд ч нүүдлийн амьдралтай малчдын маань хувьд хамгийн гол зүйл нь бэлчээр юм. 1990 оноос малыг хувьчилж өгснөөр түүний тоо толгой ёсч эдүгээ 30 саяд хүрэв. Энэ нь нэг талаар сайн боловч нөгөө талаар сөрөг талтай. Үүнд бэлчээрийн дааш муудаж, талхлагдал үүсч, өвс ургамал ховордсон цөлжилтийн эхлэл ажиглагдан, ган, зүд болсон тохиолдолд мал сүрэг олноор үхэх аюултай.

1980 онд хониор
жишсэн нэг
малд 2,4 га
бэлчээр ногдож
байсан бол 2000
онд 1,5 га болж
буурах
хандлагатайг
эрдэмтэд
тооцоолжээ.

БЭЛЧЭЭР ЮУНЫ УЧИР ТАЛХЛАГДАЛД ОРДОГ ВЭ?

- ▶ Салхи, усны элэглээр;
- ▶ Газар тариалан эрхлэх, ашигт малтмал олдворлох зэрэг хүний үл ажиллагаагаар;
- ▶ Элсний нүүдэл ихэссэнээр;
- ▶ Малын тоо толгой нэмэгдэж бэлчээрийг хуваарьгүй, эрчимтэй ашиглах болсоор;
- ▶ Мэрэгчид, царцаанд идэглсэнээр.

Судалгаанаас
үзээл манай
орны нийт
бэлчээрийн
8,6 сая га нь
их, 3,5 сая га
нь хүчтэй,
5,1 сая га нь
дундаас дээш
хэмжээгээр
талахлагджээ.

1. Ⓛမერის ამონი ბარაბ იმინი ელევანტი ხარავა 1998.
2. Ⓛმერის ამონი ბარაბ იმინი ხარავა 1998.
3. Ⓛმერის ამონი ბარაბ იმინი ხარავა 1998.

EXPLIKVACI სომ ტეკვა

ზოთო, მეტანი თომია ყორა.

ყორა თანაა;

ბარაბ, უაკანას ხარავა იმ ჟიბა, ერა ყაცრა
ბარაბი ჩანი ხარავა კალვა ამინა;

XAMTAAAX APTA

- 1. Ma ნამატენ ხორნი ბოზ ზოთო ყორა ყორა ჩა ხმრავა.
- 2. ბარაბი ყორა ბოზ მყარა:
- 3. ხეცხინ ყ, მიწ გარა:
- 4. აბა ჩა მყარა:

სა ყდას.
გაუეან ხელუ
ხისი იდაქ
უხმებ ეც
ხახამა 2,2
უხმებ, ინუ
ბერება 3,8
გავაძეა
მარმა 1 აყ
ჩა მარ 3,9

ეს ედ გუბუ
გაუკე 3 ცეცუ
მარმა სად
გაურა 3 ცეცუ
სორის გაუც
ივანუ ხმაშ
ივიდ ხედ
მარმა გაუც
გაუკე 3 ცეცუ
არა ეცხ
ჩა მდებ
მარმა გაუც
გაუკე 3 ცეცუ
მარმა სად
გაურა 3 ცეცუ
ეს ედ გუბუ

XOP ყუმა

ბარაბი ხარავა

Тусгай хамгаалалттай газар

БҮТЭЦ

а. Дархан цаазат газар

Говийн их дархан газар, Богдхан уул, Хөх Сэргийн нуруу, Хасагт хайрхан, Хан Хэнтий, Нэмрэг, Дорнод Монгол, Монгол дагуур, Отгонтэнгэр, Ус нуурын ай сав, Хорьдол Сарьдаг, Говийн бага дархан газар.

б. Байгалийн цогцолборт газар

Хөвсгөл, Хорго-Тэргийн цагаан нуур, Говь гурван сайхан, Горхи-Тэрэлж, Алтай таван Богд, Хар ус нуур, Ноён хангай.

в. Байгалийн нөөц газар

Нагалхан уул, Батхaan уул, Лхачинвандаад уул, Булган гол, Хустайн нуруу, Угтам уул, Шарга Манхан, Загийн Ус, Эргэлийн зоо, Их нарт, Алаг хайрхан, Бурхан буудай уул, Хөгнө хаан уул, Яхь нуур, Хар Ямаат, Тосон Хулстай.

г. Дүрсгэлт газар

Булган уул, Уран тоггоо-Тулга уул, Ээж хайрхан уул, Хүйсийн найман нуур, Ганга нуур, Сүйхэнт уул.

Улсын тусгай хамгаалалтанд 18,2 сая га талбай бүхий 42 газар бий.

raapyyapir oov yacbiñ umm wahnabipin cyakekciñ xampyyabar.

gansraatinni yd avya ñbc hyypbiñ cab, ñx rob, boraxah yya 33per aapexah uaaat wahnabipin cyakekciñ eperehöep xampyyabar 33per aapataatnaraap abu xepetkyllyak gosomak qypaçhe. ñar3ep raaçpiñ avaxnih gansraap, tlyx, cöbäipin ñorñiñ govoñ umm heenunniñ aumraah avavaa kÿyavinaa xerjekkyllyaccesep ñanñiñ accrinñi yd aumtian aukvavax yamakvaaat waa ak axyñt xerjekkyllyak. Maasak ñarinraanñ y33craavah exwaañ umm aumraaxapir 3ebrmeepa gansraa iow. Hir3chcep npr3anñiñ na33umñ accach 3ahumñ, gycraavannin ropinwoop gansraapa cöper heoæerlyñ, tærræx aauaah ab toxupyyak raaap hyttiniñ aapxaah xamraavaatir xopnirax gnu, ahrinva,

SAK AUMTIAAH, XAMLAAXX BE

gansraanñ gansraanñ 3oxncltyñ aumraat.

Leavkant;

ñu aapraap aumraak qyñ yypxan;

xynättiyñ 3am travan;

xepchini 3ærtavat;

Maabipin xært qoerheped;

baah3epnihñ xomcaov;

yinab3epkant;

xotkant;

AOPONTYYAK BOOX XYHN 3YNAVVA

Tycran xamraavaatir raaap

Тусгай хамгаалалттай газар

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Монголын Байгалийн аялал жуулчлалын үндэсний холбоо. “Богдхан уулын дархан газарт байгалийн аялал жуулчлалыг зөв зохицой явуулах” төсөл, 1997. Менежер Х.Нямсүрэн, утас 312656
2. Монголын Ногоонтны хөдөлгөөн. “Байгалийн хишиг” төсөл, 1997. Менежер Ч.Ишдорж, утас 325485
3. Хэнтий аймгийн Үйлдвэрчний эвлэлийн холбоо, Инженерүүдийн нийгэмлэг, Цаг уурын нийгэмлэг “Аварга тосон цогцолборыг хамгаалья” төсөл, 1997. Менежер Д.Авир, утас 3039
4. Сүхбаатар аймгийн Байгаль хамгаалах холбоо “Дарьганга байгалиа хамгаалья” төсөл, 1997. Менежер Я.Раднаа, утас 201
5. Булган аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Ногоонтны хөдөлгөөн. “Булган уулаа хамгаалья” төсөл, 1997. Менежер П.Оюунчимэг, утас 22933
6. Хөвсгөл аймгийн Хатгал тосгоны Ногоонтны хөдөлгөөн. “Мөнх ногоон цэцэрлэг” төсөл, 1997. Менежер Ж.Оюумаа
7. Байгаль орчны яам. “Тусгай хамгаалалттай газрууд” төсөл, 1997. Менежер Н.Одончимэг, утас 326617
8. Байгаль орчны яам “Богдхан уулын мэдээлэл сурталчилгааны танхим” төсөл, 1997. Менежер Р.Энхтуул, утас 312656
9. Өмнөговь аймгийн Байгаль орчныг хамгаалах холбоо, Скаутын холбоо. “Ёлын амны мөсийг нөхөн сэргээж хамгаалья” төсөл, 1998. Менежер Д.Даргахүү, утас 3116

ЦӨЛЖИЛТ

Манай дэлхий
дээр 1890
оноос 1920 он
хүртэл цаг
ур үлээрхий
хүйтэрч
ирснээ
дулаарагчдаар
солигдож
эдүгээ улам
эрчимжиж
байгаа ажээ.

Эрт дээр үед далай тэнгис байсан газрын ёроолоос элс үүсчээ. Мөн хуурай газрын чулуу бутарч элс болно. Харин эдгээр бий болсон элс салхины үйлчлэлээр тархдаг. Ингэж өөр бусад үржил шимтэй газраа элсээр дарснаар цөлжилт үүсдэг. Байгалийн болоод хүний үйл ажиллагааны улмаас цөлжилт бий болдог ажээ. Эдүгээ манай орны хувьд газар нутгийн маань 19,5 хувийг говь, 21 хувийг цөл эзэлдэг байна. Цөлжилтийн эзлэх хувь хэмжээ улам нэмэгдсээр байгаа нь хэн бүхний сэтгэлийг түгшээж байна.

ЦӨЛЖИЛТӨНД НӨЛӨӨЛДӨГ БАЙГАЛИЙН ХҮЧИН ЗҮЙЛҮҮД

- ▶ Уур амьсгалын эрс тэс байдал;
- ▶ Түүний огцом өөрчлөлт;
- ▶ Хур тундасны хомсдол;
- ▶ Хуурайшилт, ган гачиг.

ХҮНИЙ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ НӨЛӨӨ

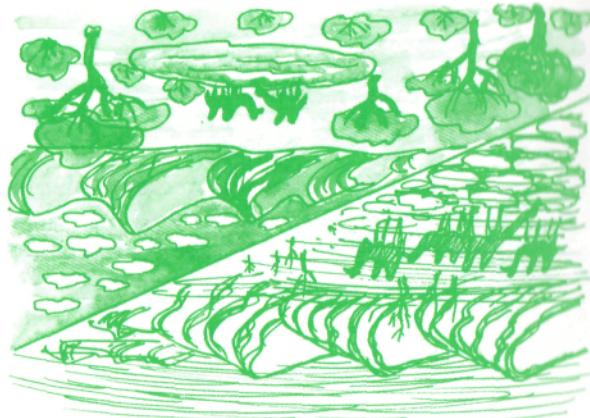
Бэлчээрийг хуваарьгүй ашигласнаас түүний дааш хэтэрч, бэлчээр талхлагдан, хөрсний элэгдэл, эвдрэл бий болно. Авто тээвэр хөгжикж эхэлснээр олон салаа зам бий болж цөлжилт үүсчэхд нөлөөлсөн байна. Газрыг тариалангийн зориулалтаар системгүй, хамгаалалтгүй хагалж ашигласнаас Говь-Алтай аймгийн Хөхморьт, Өмнөговь аймгийн Гурван тэс, Ноён, Мандал-Овоо сум, Дорнговь аймгийн Сайншанд, Замын-Үд, Хөвсгөл зэрэг нийт 145 сүмийн төв сүурин газруудад цөлжилт маш эрчимтэй явагдаж байна.

Хүний
нийгмиин
хөгжлийн
түүхэнд бүхэл
бүтэн хот
элсний нүүдэлд
дарагдан
газрын
хөрснөөс
арчигдаж
байсан хатуу
сургамж бий.

ХЕДЛКЫАСХ БОМГ ТӨСАҮҮА

לְאַקְנָתְּאֵכְ XAMLAAX APFYYA

Лекции

100
100
100

Mehekep H. Cyxgatap, yrac 2508
"Xanvaaqt-98" tecel, 1998.
1. Teb ammrrin 3aayyyalapin xoaboo.

XEPATIKCH BOMC TECIA

- Tzappir xamraax xyyap tottoomkintz hahw mepax.
- Yach rarrapir tyaxan qyp hp dyak teltuah hexen cipressoq qanx;

XAMTAAXX APTA

xepchin sahappi aopontyak, aacintz, toocuktunbi dyin goarono.
xh am terevpcen xot cyyphn opwabin rapsibin texpqan,
baajchpinh xomcav dyin goarok qanha;

oogopax, hylpchin yypxan amurax abavatun xoabootan qpc hemeratak qanha.
cypat, myyayy, qayayh oboodro yyci qanha. Bawhyla chn h clyannin yea at
jam tarsn 3epcelp rapsip maw amwapaaryn yaxk xachac ni xamjessinny hylx,
amit matma oogopax, xantyay minkurlee nixn, qapnra qantyayamk qapn.
yep 3epip qanrannin heveehelc rapsip rapsip.
Tzepa qypchin xepatikch 3oonyah rapsip yachac rapsip rapsip qanha. Meh ychp

XOP YPUMT

gydanszaap mahaq yncbi
zaap qabecip qap 300
mashen sa manigas 33ancen
go saayu mashen nyx, spes,
sashas bausa hp
mosmoosqek.

Tzappi rapsip

Ус, түүний ашиглалт

Монголчууд усыг дээр үеэс чандмань эрдэнэ хэмээн нэрлэж ирсэн. Үнэхээр ч ус бидний өдөр тутмын амьдралд хэрэглэгдэг хамгийн гол зүйлийн нэг. Өргөн утгаар нь хэлбэл цаг уур, байгаль дэлхий, ан амьтан, загас жараахай, өвс ургамал гээд түүний хамааралгүй, түүгээр тэтгүүлдэггүй зүйл гэж нэгээхэн ч үгүй.

УСЫГ ХААНА ИХ ХЭРЭГЛЭЖ БАЙНА

- ▶ Хүн амын унд, ахуй;
- ▶ Үйлдвэр;
- ▶ Малын ус хангамж;
- ▶ Усалгаатай газар тариалан;
- ▶ Мод, зүлэг, гудамж, зам, талбайн усалгаа.

Усны хэрэглээ орон нутгийн усны нөөц, хүн амын тоо, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний цар хүрээнээс ихээхэн хамаарна.

ЯАЖ ЗАРЦУУЛАЛ АШИГТАЙ ВЭ?

Улаанбаатар хотын орон сууцанд амьдардаг нэг иргэн хоногт дунджаар 350 литр ус хэрэглэдэг гэсэн тооцоо бий. Гэвч бодит байдал дээр түүний багагүй хэсгийг үргүй урсгаж байна. Энэ нь иргэдэл ус хэмнэх эдийн засгийн сонирхол байхгүй, мөн ус хангамжийн техник төхөөрөмж их хуучирсантай холбоотой. Сүүлийн жилүүдэд зарим хорооллын айлуудад усны тоолуур тавьж туршсан нь үр дүнгээ өгч, усыг гамгүй зарцуулдаг үүд хаалга хаагдаж эхэв.

Хүн амын хүнсний хангамжийг шийдвэрлэхэд газар тариалангийн усалгаа ихээхэн үүрэгтэй. Усалгаатай газар тариаланда усыг арвилан хэмнэлттэй зарцуулж, шинэ техник нэвтрүүлэх шаардлагатай. Бэлчээрийг усжуулах, мал

Үс, түүний ашиглалт

сүргийг усаар хангахад газрын доорхи усыг ашиглахад ихээхэн анхаарах учиртай. Зах зээлд шилжиж эхэлсэн жилүүдэд инженерийн хийтэй худгийн тоо үлэмж цөөрлөө. Үүнийг дахин сэргээх асуудал тавигдаж байна.

Үйлдвэрүүд, ялангуяа түлш, эрчим хүч, уул үүрхай, хүнс, барилгын үйлдвэрт усыг их хэмжээгээр хэрэглэдэг. Үйлдвэрт хэрэглэсэн усыг шэвэршүүлэн эргүүлэн ашиглах асуудал хамгийн чухал .

Монгол орон $34,3 \text{ км}^3$ усны нөөцтэй. 3500 нуур, 250 рашаан, 7000 шахам булаг, шанд бий.
Газрын гүнд ашиглаж болох $6,1$ сая м^3 устай.

ҮС БОХИРДОЖ, НӨӨЦ НЬ ХОМСДОЖ БАЙНА

Бохирдуулах нөхцөл

- ▶ Ахуйн болон үйлдвэрийн бохир усыг шэвэрлэхгүй хаях;
- ▶ Шэвэрлэх байгууламжийн техник эвдэрч, хоцрогдсоноос шаардлагатай түвшинд хүртэл шэвэрлэж чадахгүй байх;
- ▶ Усны эх үүсвэрийн хамгаалалтын дүрмийг зөрчих;
- ▶ Хуурай хог хаягдал, химиин хорт болис болон аливаа бохирдуулах бодисыг зохих журмын дагуу тогтоосон цэгээс өөр газар хаях.

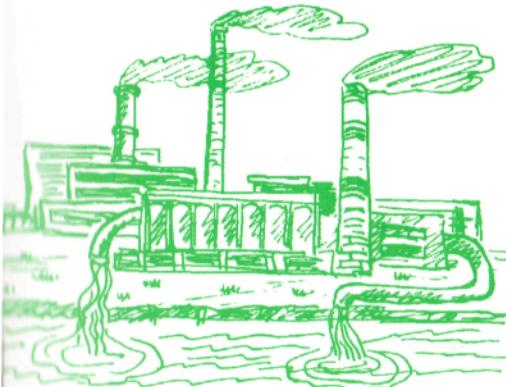
Үс, түүний ашиглалт

ХОМСДОХ НӨХЦӨЛ

- ▶ Уур амьсгал өөрчлөгдөх;
- ▶ Усыг зохисгүй ашиглах;
- ▶ Голын эхээс мод огтлох;
- ▶ Газар тариалан, уул урхайн үйлдвэрлэлийн зориулалтаар голдрил, цутгаланг нь өөрчлөх;
- ▶ Үс хүримтлах талбайн газрыг талхлах.

БОХИРДЛООС ХЭРХЭН ХАМГААЛЖ, НӨӨЦИЙГ НЬ НЭМЭГДҮҮЛЭХ ВЭ?

- ▶ Үс хэрэглэдэг үйлдвэр, үйлчилгээний газар, айл өрхийг тоолууржуулах;
- ▶ Үс бохирдуулсаны төлбөрийг ноогдуулах;
- ▶ Цэвэрлэх байгууламжийг шинэчлэх;
- ▶ Газар тариаланд химийн бордоо ашиглахыг хязгаарлах;
- ▶ Үс ашиглалтын зохистой норм, горим тогтоох;
- ▶ Мал угаах, нядаах, сүү шагаан идээ боловсруулах үйлдвэрийг усны эх үүсвэрээс хол байгуулах;
- ▶ Голын эх хавийн мод ургамлыг огтлохгүй байх, ойжуулах;
- ▶ Үйлдвэрт үс бага хэрэглэх технологи нэвтрүүлэх, усыг эргүүлж ашиглах.

Үс, түүний ашиглалт

Манай орны хэмжээнд дунджаар жилд 118 сая м³ бохир ус хаягдаж байгаагийн 60 хувийг цэвэрлэж бусдыг нь байгальд хаядаг. Одоогийн байдлаар 121 цэвэрлэх байгууламж ажиллаж байна.

Усыг бохирдуулах 30 гаруй бодисын зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээг тогтоон 100 гаруй хяналтын харуулаас сорьц авч тогтмол шинжилж байна.

Хүний зохисгүй үйл ажиллагаанаас шалтгаалан манай орны усны нөөц сүүлийн 30 жилд 30 хувиар багасчээ.

Туул голын эх авдаг газрын мод бургасыг огтолсноос сүүлийн жилд энэ гол анх удаа тасрав.

1990 онд Түйн голд услалтын 4 систем барьж ажиллуулсан нь Оргөн нуур ширгэхдэг нөлөө үзүүлсэн байна.

Үс, түүний ашиглалт

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Байгаль эх төв. “Сэлбэ голоо хамгаалья” төсөл, 1997. Менежер А.Чимэдшэрэн, утас 324836
2. Булган аймгийн Үйлдвэрчний эвлэлийн байгууллага. “Зүүн түрүү” төсөл, 1997. Менежер Т.Эрдэнэ, утас 22990
3. Увс аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл. “Гашууны голоо хамгаалья” төсөл, 1998. Менежер Н.Бадам, утас 2690
4. Говьсүмбэр аймгийн Хүүхдийн уран бүтээлийн “Авьяас” төв, Байгаль орчныг хамгаалах холбоо. “Рашаан булгаа хамгаалья” төсөл, 1998. Менежер О.Нацагдорж, утас 2386
5. Дундговь аймгийн Нийгмийн дэвшил- эмэгтэйчүүд хөдөлгөөн, Хуульч эмэгтэйчүүдийн холбоо. “Үндны болон хэрэглээний усны алдагалыг багасгай” төсөл, 1998. Менежер А.Хатантөмөр, утас 3986
6. Орхон аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Нийгмийн дэвшил - эмэгтэйчүүд хөдөлгөөн. “Хангалын голоо хамгаалья” төсөл, 1998. Менежер А.Дуламсүрэн, утас 21994
7. Төв аймгийн Ногоонтны хөдөлгөөн, Байгаль хамгаалах холбоо. “Зүүн модны голыг хамгаалья” төсөл, 1998. Менежер А.Жамбалдорж, утас 3864
8. Архангай аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Багш, эзэг, эхчүүдийн холбоо. “Цэцэрлэг хот орчны гол усаа бохирдоос хамгаалья” төсөл, 1998. Менежер С.Долгор, утас 2066
9. Өвөрхангай аймгийн Үйлдвэрчний эвлэлийн байгууллага, Ойчид, анчдын холбоо. “Онги гол” төсөл, 1998. Менежер Г.Сүхбаатар, утас 22472

ОЙ, ТҮҮНИЙ АШИГЛАЛТ, ТҮЙМЭР

Ой модыг ашиглах хэлбэрээр хамгаална гэлцдэг. Тиймээс түүвэрлэх, ой цэээрлэх хэлбэрээр жилд 1 сая м²-ээс илүүгүй мод бэлтгэх боломжтой гэж эрдэмтэд тооцоолжээ.

Монгол улсын газар нутгийн 8,1 хувийг ой мод эзэлдэг. Ийм хэмжээний ой модтой улс гүрэн дэлхийн жишгээр ой багатай усад тооцогддог.

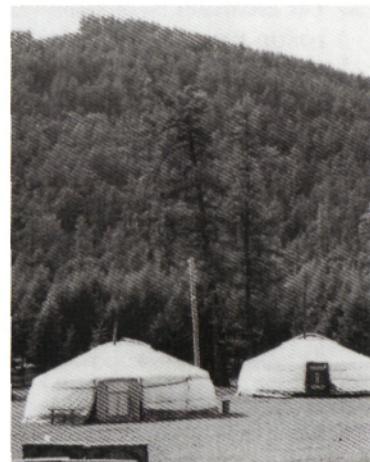
Манай улсын ойн баялаг нь дорно сибирийн хөвч тайгын өмнөд зах Төв Азийн хуурай хээр, цөлийн бүстэй залган Хэнтий, Хангай, Хөвсгөлийн нуруу, тэдгээрийн салбар уулсаар тархсан хөрс, ус, байгаль орчны экологийн тэнцлийг хадгалах онигой ач холбогдолтой уулын ой юм.

МОНГОЛ ОРНЫ ОЙН ҮНДСЭН ШИНЖ

- Ойн сангийн 90 гаруй хувь нь шатамхай чанартай шилмүүст мод учраас хавар, намрын хуурайшил ихтэй улиралд түймэрт хөнөөгдөх магадлал ихтэй;
- Монгол орны ойн санг шинэс, нарс, хүш, гацуур, хус, улиас, улиангар, хайлаас зэрэг шилмүүст, навчт мөд, 140 гаруй зүйлийн сөөг бүрдүүлэх бөгөөд нийт ойн 70 орчим хувийг өтөлж, өмхөрч хөгширсөн ой эзэлдэг учраас нөхөн сэргэх, өсөж, үржих чадвар нь сүл байдаг.

ОЙ МОДЫГ ХӨНӨӨН СҮЙТГЭГЧ НЬ ЮУ ВЭ?

- ▶ Хамгийн гол дайсан нь ойн түймэр;
- ▶ Хоёрдугаар зэргийн хөнөөгч нь хөнөөлт шавьж, мөөгний өвчин юм. Түймэрт шатсан ой нь хөнөөлт шавьж, мөөгний өвчинд илүү өртдөг;
- ▶ Ойн тухай хууль, тогтоомжийг зөрчин ойн нөөцийг зохисгүй ашиглах явдал нь ойд ихээхэн хөнөөл учруулдаг.

Ой, түүний ашиглалт, түймэр

ТҮЙМЭР ЮУНААС ГАРЧ БАЙНА

Хүмүүсийн анхаарал болгоомжгүй, хайхрамжгүй ажиллагаанаас хуурайшил ихтэй үед түймэр гардаг. Үүнд:

- ▶ Дутуу унтраасан тамхи, шүдэнзнээс;
- ▶ Ил залгай асгасан цогтой үнс, нурамнаас;
- ▶ Ойд отоглоод, галаа бүрэн унтраагаагүй орхисноос;
- ▶ Бугын эвэр, жимс, самар түүгчид, ойд зугаалагчид, хулгайн анчид ил гал түлэх, түүдэг, нөөлөг тавьснаас;
- ▶ Автомашин, тракторын утааны яндана оч баригч тавиагүйгээс;
- ▶ Хааяа нэг аянга шахилгаанаас хурай модонд гал авалцаж түймэр гардаг.

1997 онд 239 удаа түймэр гарч 754,64 сая төгрөгийн шууд хохирол учрууллаа.

БИД ЮУ АНХААРАХ ВЭ?

- Аялал, зугаалга, ажил хэргийн шугамаар хөдөө явахдаа хоноглосон газраа түлсэн галаа сайтар унтрааж шалга;
- Хөдөө салхинд тамхи татахгүйг аль болохоор хичээ. Татсан тамхи, шүдэнзээ заавал унтраа.
- Эсвэл тусгай бөглөөтэй жижиг шилэн саванд хийж ч болно;
- Машин, техникийнхээ яндана оч хаягчийн хамгаалалт заавал хий.

Orion kurn xeedheed
Qapaccan Gysphi
Sapaccan Myxuun
Sapaccan Myxuun
Myuunsaap
Myuunsaap
Mun xedex yundach
Tee amusuun xedp
Uperd yundach
Qaapaccan Baapuccach
Raegan sapaccan

On, tyhnnä aamuravat, tyhnytäp

ONT NHŁĘK XAMFAAHA

9asmeas 9auna.
m9ympu9 a9ouyipin l, II ahs9o
9y9us9u9 98,5 x9ep h9 san
339933 xamapea9 ou 9y9u9u
9yp ampeas9in x9y9u9uun

ON A APAX YNA AKNAAFAA ABYAAAPL XOPNLAHO

On mawbi ra tyumpanin aroyaac xamraaax, ypaahvaaah cypriinaax
suruadoop apaa xamwaae baax;
On mawbi apvaaah xamraaax;
On char hexeh capreex, onryin raap, aponctoo onphir minneey
onkyyvaax;
On desapar3er canh xnnk, tyumew, erhnh, xopthoy yccx hexuunir xax;
On mawbi xarravayn ink qypheh amurvak, 3eebxe
On mawbi xarravayn ink qypheh amurvak, 3eebxe
auttoa xepriueer xhrrax;

Ой, түүний ашиглалт, түймэр

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Хэнтий аймгийн Залуучуудын холбоо, Скаутын холбоо. «Түймэр-97» төсөл, 1997.
Менежер А.Болормаа, утас 3733
2. Монголын Ойчдын нэгдсэн холбоо. «Мод хэрхэн тарих вэ» төсөл (Видео кино), 1997.
Менежер Ц.Банзрагч, утас 320443
3. Монголын Идэрчүүдийн холбоо. «Төгсөгчдийн нэрэмжит цэсэрлэг» төсөл, 1997.
Менежер У.Саранцээг, утас 321823

4. Булган аймгийн Залуучуудын холбоо.
“Ойг түймрээс хамгаалъя” төсөл, 1997.
Менежер Г.Эрдэнэбилэг, утас 22696
5. Сүхбаатар аймгийн Улаан загалмайн нийгэмлэг.
“Тал хээрийг түймрээс сэргийлье” төсөл, 1997.
Менежер С.Чимидорж, утас 490
6. Хөвсгөл аймгийн Улаан загалмайн нийгэмлэг, Ус шаг уурын нийгэмлэг. “Ойг Түймрээс хамгаалья” төсөл, 1997. Менежер Ч.Доржпагма, утас 2264
7. Говь-Алтай аймгийн Байгаль хамгаалах холбоо, Байгаль хамгаалах олон нийтийн зөвлөл. “Заг” төсөл. 1998. Менежер С.Бархаа, утас 3703
8. Завхан аймгийн Байгаль хамгаалах олон нийтийн зөвлөл, Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Скаутын холбоо. “Төрөлх сумаа ойжуулья” төсөл, 1998.
Менежер Н.Эрдэнэцэцэг, утас 2163
9. Дархан -Уул аймгийн Оюутны холбоо. “Оюутны хотхоны ногоон бүс” төсөл, 1998.
Менежер Б.Энхбаяр, утас 24113
10. Архангай аймгийн Ахмадын хороо, Залуучуудын холбоо. “Ургаа модыг унаган төрхөөр нь хамгаалъя” төсөл, 1998.
Менежер Д.Самданмөнх, утас 2244

Нэн ховор, ховор ургамал

Манай оронд 6000 орчим төрлийн өвс ургамал бий. Эдгээрээс 1200-г нь эм, хүнс, тэжээл болон бусад зориулалтаар (ашигт ургамал) ашигладаг бөгөөд ялангуяа эм, хүнсний ургамал хүмүүсийн гартийн өртөгддөг. Тиймээс ч эдгээ 133 зүйлийн ургамлыг нэн ховордож буй гэж үздэг. Байгалийн ургамлыг хэрхэн түүж бэлтгэхийг мэдэхгүйгээс болон түймэр, бэлчээрийн талхлагдал зэргээс олон өвс ургамал ялангуяа эмийн ургамал устаж үгүй болж болзошгүй байна.

УЛААН НОМД ОРСОН АШИГТ УРГАМЛУУД

Заг, харгана, бүйлэс, тоорой, шаравтар лидэр, алтайн сонгино, монгол хундагана, вансэмбэрүү, цульхир, гоёо, хар суль, сармисан сонгино, хөмөл, хулс, эгэл өмхий өвс, морин зээргэнэ, тэрэлж, шар бэрээмэг, хулангийн унд, ганагар, цагаан хүнчир, алтан гагнуур, цагаан дэгд, алтан товч, их шүүдэргэнэ.

АШИГТ УРГАМЛЫГ ТҮҮХ ЗААВАР

- ▶ Ургамлын газрын дээрх хэсгийг хэрэглэхдээ үг ургамлын үр жимс, цэцэг навчны гуравны нэгийг заавал үлдээнэ;
- ▶ Эмийн болон бусад ашигт ургамлын газрын дээрхи хэсэг, үндсийг түүж ашиглахдаа 1m^2 тутамд тухайн ургамлын 50 хувийг нь үлдээнэ;
- ▶ Олон наст ургамлын үндсийг орвонгоор нь ухаж авахыг хориглоно;
- ▶ Ургамлын үр, жимсийг түүхдээ түүний мөчрийг хугалж гэмтээхийг хатуу цээрлэнэ.

Нэн ховор, ховор ургамал

НЭН ХОВОР УРГАМЛЫГ ХЭРХЭН ХАМГААЛАХ ВЭ?

- ▶ Юуны өмнө байгалийн баялгийг ашиглахдаа дээрхи зааврыг заавал санаж яв;
- ▶ Ботаник цэцэрлэгийн нөхцөл заримыг нь тарималжуулах;
- ▶ Экологийн нөхцөл ойролцоо буюу байгаль нь тарьж ургуулах;
- ▶ Нэн ховор, ховор ургамлыг улсын болон орон нутгийн тусгай хамгаалалтанд авах;
- ▶ Малын бэлчээрийн даацыг хэтрүүлэхгүй байх нь чухал.

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. МУИС-ийн Биологи, биотехнологийн арга зүй, мэдээллийн төв. «Отгон тэнгэр уулын ургамал, амьтны судалгаа, сурталчилгаа» төсөл, 1997. Менежер Ц.Цэндээхүү, утас 323970
2. Монголын Ховор амьтныг хамгаалах нийгэмлэг “Говийн байгаль орчин, ховор амьтан, ургамал хүүхлийн нүдээр” төсөл, 1997. Менежер Д.Авиurmэд, утас 362064
3. Хөвсгөл аймгийн Хатгал тосгоны Ногоонтын хөдөлгөөн. “Мөнх ногоон цэцэрлэг” төсөл, 1997. Менежер Ж.Оюумаа
4. Увс аймгийн Хүүхдийн байгууллага, Скаутын холбоо. “Алтангагнуур” төсөл, 1998. Менежер М.Анхбаяр, утас 2852

Нэн ховор, ховордсон амьтад

Монгол улсын Улаан номонд 100 гаруй зүйл амьтан бүртгэгдсэн. Харин Байгаль түүний нөөц баялгийг хамгаалах олон улсын холбооны Улаан номонд монголын амьтны аймгаас хулан, тахь, цөөвөр чоно, ирвэс, халиу зэрэг хөхтөн, хар, цагаан болон цэн тогоруу, усны цагаан сүүлт бүргэд зэрэг зарим ховор зүйлийг оруулсан билээ. Эдгээрээс нэлээдийг нь худалдаалахыг олон улсын хэмжээнд хориглосон юм. Сүүлийн үед соргог бөхөн, цөөвөр чоныг бараг устаж үгүй болсон гэж үздэг боллоо.

Улаан номонд орсон хөхтөн амьтад

- ▶ Цөөвөр чоно
- ▶ Голын халиу
- ▶ Мазаалай
- ▶ Тахь
- ▶ Монгол бөхөн
- ▶ Соргог бөхөн
- ▶ Хавтгай
- ▶ Төв Азийн минж
- ▶ Атигдаахай
- ▶ Эрээн хүрнэ
- ▶ Ирвэс
- ▶ Шоохондой
- ▶ Монгол хулан
- ▶ Зэгсний гахай
- ▶ Хандгай
- ▶ Хар сүүлт зээр
- ▶ Алтайн аргаль зэрэг 30 зүйл.

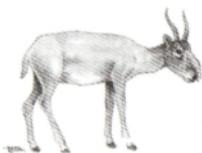
ХҮДЭР

МАЗААЛАЙ

ХАНДГАЙ

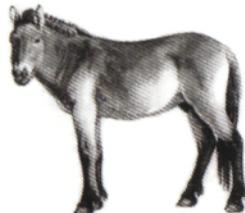
СОРГОГ БӨХӨН

ЦӨӨВӨР ЧОНО

ИРВЭС

ТАХЬ

ХАВТГАЙ

Нэн ховор, ховордсон амьтад

Ховор болон нэн ховордсон амьтдыг байгаль цаг уурын тавагүй нөхцөл болон бусад араатан амьтдын давтмолгоон зэргээс хамгаалж, уугуул нутгаат нь нутгаашуулан үргүүлэн хамгаалах цорын ганц арга бий.

Мөн түүнчлэн 30 зүйл шувуу, 6 зүйл загас, 5 зүйл мөлхөгч, 4 зүйл хоёр нутагтан, 19 зүйл шавьж, 2 зүйл хавч хэлбэртэн, 4 зүйл зөөлөн биет амьтдыг улаан номонд оруулсан байна.

ЯАГААД ЭД НАР ХОВОРДОВ

- ▶ Хууль бус үйл ажиллагаа;
- ▶ Байгаль цаг уурын нөлөө;
- ▶ Амдьрах таагүй орчин;
- ▶ Хөхтөн амьтдын хувьд бусад араатны илэш хоол болох.

АГНУУРЫН АМЬТАД

Монголчууд эртнээс байгалийнхаа хишигийг хүртэж ирсэн уламжлалтай. Тиймээс ч тодорхой цаг хугацаанд арьс, үс, мах болон зарим эмийн зориулалтаар ашиглаж болох эвэр, заар зэргийг авахын улмаас ан амьтдыг агнаж ирсэн. Тийм амьтдыг агнуурын ач холбогдолтой гэж үздэг.

Манайд ангийн хууль бий. Гэвч зах зээлийн зарим заалтуудыг өөрчлөх шаардлага гарч байна. Эдүгээ лархан шаазтай буга, хандгай, хүдэр, аргаль, янгир байтугай тарвага, зээр гөрөөс шунахай сэтгэлт хүмүүсийн гарг өртөж ховордох шинжтэй болсон.

Монголд агнуурын ач холбогдолтой 56 зүйл хөхтөн, 132 зүйл шувуу, 45 зүйл загас бий.

Нэн ховор, ховордсон амьтад

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Монголын Ховор амьтныг хамгаалах нийгэмлэг. «Говийн байгаль орчин, ховор амьтан, ургамал хүүхдийн нүдээр» төсөл, 1997. Менежер Д.Авирмэд, утас 362064
2. Хова аймгийн Байгаль хамгаалах нутгийн ардын зөвлөл. «Хова голын минж, гургуул, чашарганыг хамгаалья» төсөл, 1997. Менежер П.Тогтохбаатар, утас 2334
3. Сүхбаатар аймгийн Үйлдвэрчний Эвлэлийн байгууллага, Эрдэнэцагаан сумын Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл. «Талын буга» төсөл, 1997. Менежер Д.Мөнгөнцэц
4. Монголын Ховор амьтныг хамгаалах нийгэмлэг, Ахмадын нийгэмлэг. «Ховор амьтныг хамгаалах мэдээлэл, сургалт, сурталчилгаа» төсөл, 1997. Менежер О.Доржраа, утас 362064
5. Дорнод аймгийн Анчдын нийгэмлэгийн зөвлөл, Байгаль орчныг хамгаалах холбоо. «Цагаан зээр» төсөл, 1997. Менежер Н.Ганбаатар, утас 1393
6. Хэнтий аймгийн Скаутын холбоо, Анчдын нийгэмлэгийн зөвлөл. “Зоргол” төсөл, 1997. Менежер З.Энхболд, утас 3019
7. Хова аймгийн Байгаль хамгаалах олон нийтийн зөвлөл, Баруун монголын эрдэмтдийн холбоо. “Хар ус нуурын зэгс, гахай” төсөл, 1998. Менежер С.Шар, утас 2500
8. Хова аймгийн Малчин тариачны холбоо. “Бөхөнгөө хамгаалья” төсөл, 1998. Менежер Д.Алтангэрэл, утас 3092
9. Баянхонгор аймгийн Залуучуудын холбоо, Байгаль орчныг хамгаалах холбоо, Скаутын холбоо. “Хар сүүлт зээрийг хамгаалья” төсөл, 1998. Менежер Н.Чунаг, утас 2379
10. Баян-Өлгий аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Скаутын холбоо, Залуу байгальчдын хөдөлгөөн. “Алтайн хойлог шувуугаа хамгаалья” төсөл, 1998. Менежер Саулетхан, утас 2053

- ◀ **Ahoyat'an xor xatrat'a.**
- ◀ **Ynababiphiñ xor xatrat'a.**
- ◀ **Axyññ xor xatrat'a;**

XOLNINN AHLNAA

gordos galera.
mashen m'
hundres 586
xarsqamama
xom ophri xos
xos xarfas 69
510 mashen m'
xopoodnunpoxon
cylu', ser
xomod opho
yuaahgamaap

zot, cyypnha trouar.
Tocochuñhuanit xamnini nx xor xatrat'an
Barahyyip, Aophoa, Ynacatan, Xobs,
xamapah Yaaahgarat, Apaxen, Epachet,
yñababiphaa, xh ambihaa trebapadee
tooook rapracaan cyavarra Gantxyn. Lxaxa
jikna xuhneen xamkheenin xor xatrat'an
Mahen ophri hñit hñtar aperciphiñ xamkheenin
Tocochuñhuanit xamnini nx xor xatrat'an

XAMNIN NX XOL XATLAAATAN

gantxan.

hñun jipurriñ axunh amurraat Soñoo. Læri ñe hñ yñ hñntinñ xampecañ tortmox yñ akenavarra xapaxaen Soñooryn
mñakchenec xonti xor xatrat'a xamnini xarfar Gantxan temep, xehren uraen, mimped, 33c, rÿav 33per Metraa, laac,
gantxan yñp xoro myyä 366bepaen tyçran ñut arbañik 3anayyavar Gantxan. Xaphn 3ax 333anin ñanin sacat
gantxan yñp xoro myyä 69marca33p Gantxan. Axunh Goobcphyavar ratarint ypa hñ Gapar Meñavarriñ
fetra ak yñababip xekjuk xexcach 1950-na oñi 3uc33c xor xamx xamnini xecip xax Gocon 3yñanin gñtra
xyptra jasabe nñyllaen xor, xatrat'añ nñexch xyñññ xor xamnini 3yñac 333açar Gantxan.
xyptra jasabe nñyllaen xor, xatrat'añ nñexch xyñññ xor xamnini 3yñac 333açar Gantxan.

XOR XATRATAA

Хог хаягдал

БАЙГАЛЬ ОРЧИНГ ХЭРХЭН БОХИРДУУЛДАГ ВЭ

Хог хаягдал нь агаар, ус, хөрсийг бохирдуулдаг. Үйлдвэрийн газраас гарсан бохир үс, жорлон зэрэг нь хөрс усыг бохирдуулах эх үүсвэр болдог. Мөн химиин гаралтай зарим хорт бодисыг газарт булж, усанда хаядаг нь байгаль орчинад ихээхэн хор хохирол учруулдаг билээ.

ХОГ, ХАЯГДАЛ ДАХИН АШИГЛАХ БОЛОМЖ

- ▶ Төмөрлөгийн зүйлсийг металл боловсруулах үйлдвэрт дахин хайлцуулж ашиглахад;
- ▶ Нүүрсний хогийг шахмал түлш хийхэд;
- ▶ Цаасыг ариун шэврийн цаас болгон дахин үйлдвэрлэхэд;
- ▶ Шилийг барилгын үйлдвэрлэлд гоёл чимэглэлийн эд зүйлс хийхэд;
- ▶ Үнсийг барилгын үйлдвэрлэлд ашиглахад;
- ▶ Өтөг буушиг бордоо, бэлтгэхэд;
- ▶ Яснаас тос, гурил гаргахад;
- ▶ Зарим хог хаягдлыг эрчим хүч гаргах бага оврын цахилгаан үүсгүүр ажиллуулахад ашиглах боломжтой.

Нийслэл хотын хэмжээнд 220 гаруй том жижиг хогын цэг, 35 мянган энгийн жорлон, 30 гаруй мянган бохир усны цооног бий.

Хог хаягдал

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Монголын Эмэгтэйчүүдийн холбоо, Улаанбаатар хотын Эмэгтэйчүүдийн холбоо. «Хөх уут» төсөл, 1997. Менежер Д.Нараншээг, утас 322913
2. Монголын Цаг уурчдын нийгэмлэг. “Хүний амьдрах орчинг ариусгах нь” төсөл, 1997. Менежер П.Нямжав, утас 322830
3. Сүхбаатар аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Скаутын холбоо. “Орчин эрүүл бол бие эрүүл” төсөл, 1998. Менежер Ц.Янжмаа, утас 564
4. Хөвсгөл аймгийн Хатгал тосгоны Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Хүүхэд залуучуудын төв. “Орчноо хамгаалъя” төсөл, 1997. Менежер Д.Энэбиш, утас 2638
5. Говь-Алтай аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл. “Цэвэр орчин - амьдралын нөхцөл” төсөл, 1998. Менежер М.Нямжав, утас 3646
6. Дархан-Үүл аймгийн Дархан хилийн төлөө хөдөлгөөн, сумын Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Залуучуудын холбоо. “Цэвэр орчин - эрүүл мэнд” төсөл, 1998. Менежер Д.Ахагвадорж, утас 27563
7. Дорноговь аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Улаан загалмайн нийгэмлэг. “Далд нөөшийг амьдралд ашиглай” төсөл, 1998. Менежер В.Болдмаа, утас 2732

Агаарын бохирдол

Хүн, амьтны амьсгалах агаар дутагдвал амьдрал үгүй болно. Хэдийгээр агаар нь барих бие, үзэх өнгөгүй хий боловч, өөрийн гэсэн найрлагатай. Үүна орлог химийн элементүүдийн харьцаа алдагдвал хүрээлэн байгаа орчиндоо аюул тарьж эхэлдэг. Үүнийг товчоор агаар бохирдажээ гэж хэлж болно. Агаар блхиридох болсоны шалтгаан олон бөгөөд ихэвчлэн хүний үйл ажиллагаа, техник технологийн хөгжил дэвшлээс үүдэлтэй.

Монгол орны хувьд, агаар бохирдох болсон нь нүүдэлчдийн зарим хэсэг бөөнөөрөө нэг дор суурьшин амьдрах болсонтой холбоотой. Ялангуяа эдүгээ үед нийт хүн амын гуравны хоёр нь хот суурин газар төвлөрч Улаанбаатар, Дархан, Эрдэнэт зэрэг хот, суурингүудад үйлдвэр, аж ахуйн газрууд олноор байгуулагдаж, түүнийг дагаж эдийн засгийн бусад салбарууд хөгжих болсон нь эдгээр хотуудад агаар бохирдох гол үүсвэр болж байна.

ХААНА БОХИРДОЛТТОЙ БАЙНА ВЭ?

Тухайн газар нутгийн агаарын бохирдол улирал, цаг уурын нөхцөл байдлаас гадна газар зүйн байрлалаас нэлээд хамаарна. Өвлийн улиралд Улаанбаатар хот, Дархан, Эрдэнэт, Баганур, Чойбалсаны агаар дахь хорт бодис зөвшөөрөгдсөн хэмжээнээсээ ихэсдэг байна.

АГААРЫГ БОХИРДУУЛДАГ ЭХ ҮҮСВЭР

- ▶ Дулааны цахилгаан станц;
- ▶ Уурын зуух;
- ▶ Гэрийн зуух;
- ▶ Тээврийн хэрэгсэл;
- ▶ Хог хаягдалын цэг;
- ▶ Элэгдэл эвдэрэл орсон газрын хөрснөөс боссон тоос.

Агаарын бохирдол

ХОР ҮРШИГ

Хүйтэн сэргүүний улиралд амьсгалын замын өвчлөл ихэсч үүнэд 0-3 наасны хүүхэд ихэвчлэн өртдөг. Хөдөө орон нутгаас Улаанбаатарт өвчлөл их бол хотод Сүхбаатар, Сонгинохайрхан дүүргийнхэний өвчлөл их байдаг тоошоо гарчээ.

Улаанбаатарт төрөл бүрийн марк, загварын 35 мянган автомашин бий. Эдгээр нь жилд 60 мянган тонн хорт бодис ялгаруулж хотын оршин суугчдын агаарыг бохирдуулж байна.

Машины утаанд 200 гаруй төрлийн хорт бодис агуулагдаж байдаг. Зөвхөн нэг удаа 4000 автомашин зогсоон шалгаж үзэхэд зөвхөн 20 хувь нь зөвшөөрөгдөх хэмжээнд хорт утсаа агаарт цацаж буйг тогтоожээ.

Улаанбаатарын салхин дор дулааны цахилгаан станц гурав бий. Тэд жилдээ 3,3 сая тонн нүүрс хэрэглэж агаарт 62 мянган тонн хорт бодис цацдаг.

Хотын ойр орчмын гэр хороололд 63 мянган айл амьдардаг. Тэд өвлийн цагт 300 мянган тонн буюу 5000 вагон нүүрс түлшиндээ хэрэглэдэг. Мөн 10 орчим мянган тонн хорт бодис ялгаруулдаг байна.

Халаалтын жижиг уурын зуух 148 байдаг. Жилд хотын агаарыг 10 мянган тонн хорт бодисоор бохирдуулдаг.

Агаарын бохирдол

БИД ЯВААЛ ЦЭВЭР АГААРААР АМЬСГАЛАХ БОЛ

- ▶ Дулааны цахилгаан станцын болон уурын зуухны янданаа утас, химиин бодисыг бүрэн гүйцэл шүүж цэвэрлэж чадахуйц шүүр тавих;
- ▶ Дээд зэргийн чанартай нүүрс хэрэглэх;
- ▶ Техникийн шаардлага хангахгүй тээврийн хэрэгсэл Монголд оруулахыг хориглох; Мөн хорт утас шүүх төхөөрөмж тавиулах;
- ▶ Тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний зохицуулах;
- ▶ Троллейбус, трамвайны шугамыг нэмэгдүүлэх;
- ▶ Үнадаг дүгүйгаар зорчих;
- ▶ Гэр хорооллын айлуудыг зүүн хувь шаталттай утаагүй зуухтай болгох;
- ▶ Хог хаягдалиг шатаахгүй байх. Хогийг дахин ашиглах, боломжгүйг нь булах;
- ▶ Тоосжилтоос сэргийлж гудамж талбайг зүлэгжүүлэх;
- ▶ Мод тарьж, цэцэрлэг байгуулах.

Унадаг дүгүй агаар орчин бохирдуулах-гүйгээс гадна таны эдийн засагт хэмнэлт үзүүлж, эрүүл мэндэд чинь асар их тус хүргэнэ.

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Эмэгтэйчүүд-хөгжил хөдөлгөөн. «Эрүүл мэнд агаарын бохирдол -эмэгтэйчүүд» төсөл, 1997. Менежер Ч.Уржмаа, утас 321137
2. Монголын Киноны нийгэмлэг. «Цэвэр агаар-эрүүл бие» төсөл (баримтат кино), 1997. Менежер Т.Сарантуяа, утас 326775
3. Монголын Ногоон нам. “Улаанбаатар хотын агаарын бохирдол” төсөл (Эрдэм шинжилгээний бага хурал), 1997. Менежер Г.Түмэнжаргал, утас 325236

Экологийн боловсрол

Байгаль орчноо танин мэдэх, байгальтай харьцах, түүнийг хамгаалах талаар монгол хүн харийнхаас харьцангуй ялгаатай, тэр ч бүү хэл экологийн хүмүүжлийг хар нялхаасаа эзэмшдэг хэмээн бусдын бүтээл туурвилд нэг бус удаа бичигдэж байсан нь нүүдэлчин иргэдэл оноож өгсөн оноолт бололтой. Экологи хэмээх нийтлэг нэр томьёог нийтээр мэдэж, ойлгон түүнд боловсрох нь нэгэн улс гүрэн төдийгүй гариг ертөнцийн асуудал боллоо.

Экологи

Биологийн системийн бүх тувшин дэх бие маш бодиос амьд байгалийг бүхэлд нь тэдгээрийн гаднах нөхцөлийн нь харилцан үйлчилгээг хамруулж амьдрах (хэлбэршин тогтох), зүй тогтлыг судлах шинжлэх ухаан юм.

Экологийн боловсрол

Орчин үеийн хүний нийтийн соёлд нэн ач холбогдолтой элемент, нийтийн ба хувийн экологийн үндсийг эзэмшихэд чиглэгдсэн сургалтын систем.

Экологийн хүмүүжил

Байгальтайгаа болгоомжтой харьцахын ач холбогдолд итгэл төгс, байгалийн нөөц баялгийг ухаалаг ашиглах, байгаль орчны тухай ухамсартай ойлгоцын төлөвшил

Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулиас:

“Засгийн газар албан болон албан бус боловсролын тогтолцооны хүрээнд иргэдэд экологийн боловсрол, хүмүүжил, байгаль орчныг хамгаалах арга, дадал олгох хөтөлбөрийг баталж биелэлтийг зохион байгуулна”.

Засгийн газрын 1997 оны 255 дугаар тогтоолоор “Бүх нийтийн экологийн боловсрол” үндэсний хөтөлбөрийг батлан гаргалаа.

Энэ тогтоолын хавсралтаар хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний чиглэлийг баталж, 2005 он хуртэлх хугацаанд хийж гүйцэтгэх ажлыг төлөвлөв.

ЭКОЛОГИЙН БОЛОВСРОЛ

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Олон улсын хүүхдийн "Найрамдал" зуслан "Байгаль бидний нүдээр" төсөл, 1997. Менежер А.Халтар, Утас 331509
2. Монголын Скаутын холбоо. "Хүүхдүүд байгаль ээжтэй тоглож байна" төсөл, 1997. Менежер Х.Баавгай, утас 311739
3. Хүүхдийн уран бүтээлийн "Соно" нэгдэл. "Мазаалай байгаль, хүүхдийн дуна" төсөл, 1997. Менежер А.Бат-Эрдэнэ, утас 944899
4. Монгол чацаргана нийгэмлэг. "Нийслэлийн байгаль орчин" төсөл, 1997. Менежер Д.Мягмаржав, утас 322283
5. Хөрсний үржил шим холбоо. "Жижиг талбайл хөрсний үржил шимиийг сайжруулах нь" төсөл, 1997. Менежер Ш.Пүрэвсүрэн, утас 341143
6. Монголын Хэвлэлийн хүрээлэн. "Байгаль орчны сэтгүүлчдийн клуб" төсөл, 1997. Менежер Ж.Сүнжидмаа, утас 310283
7. Монголын Эрдэм дэлгэрүүлэх нийгэмлэг. "Байгаль эхийн үр сад" төсөл, 1997. Менежер С.Хаш-Эрдэнэ, утас 323241
8. Гэгээрлийн яам. "Экологийн сургалтын төв" төсөл, 1997. Менежер Ц.Цогхүү, утас 324836
9. Гэгээрлийн яам. "Экологийн төлө олимпиад" төсөл, 1997. Менежер Б.Оюунцэцэг, утас 323970
10. Завхан аймгийн Хүүхдийн төлөө төв "Байгаль ээжээ хамгаалья" төсөл, 1998. Менежер Д.Төмөрбасан, утас 2339
11. Архангай аймгийн Багш, эцэг, эхчүүдийн холбоо. "Экологийн сургалт-сурталчилгаа" төсөл, 1998. Менежер М.Шагдарсүрэн, утас 2244
12. Баянхонгор аймгийн Скаутын холбоо, Хүүхдийн байгууллага "Хүүхэд-байгалийн нөхөр" төсөл, 1998. Менежер Д.Юндэнбазар, утас 2182

Байгаль орчны хууль

Байгаль орчны асуудлыг эрх зүйн хувьд зохицуулах үндсэн баримт бичиг бол байгаль орчны хуулиуд юм. Өлгөө байгаль орчны 20 хууль мөрдөгдөж байгаа бөгөөд 10 шахам хууль боловсруулалтын болон батлагдах шатандaa байна. Байгаль орчны хуулиудыг Байгаль орчны багц, Газрын холбогдолтой, Байгаль орчны төлбөрийн тухай, Байгаль орчны холбогдолтой бусад хуулиуд гэсэн үндсэн дөрвөн хэсэгт хувааж болно.

Байгаль орчны багц хуулиуд:

- ▶ Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль;
- ▶ Усны тухай хууль;
- ▶ Байгалийн ургамлын тухай хууль;
- ▶ Ойн тухай хууль;
- ▶ Ангийн тухай хууль;
- ▶ Агаарын тухай хууль.

Газрын холбогдолтой хуулиуд:

- ▶ Газрын тухай хууль;
- ▶ Тусгай хамгаалалттай газрын тухай хууль;
- ▶ Газрын хээлийн тухай хууль.

Байгаль орчны төлбөрийн тухай хуулиуд:

- ▶ Газрын төлбөрийн тухай хууль;
- ▶ Ус рашаан ашигласны төлбөрийн тухай хууль;
- ▶ Ойгоос хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэж ашигласны төлбөрийн тухай хууль;
- ▶ Агнуурын нөөц ашигласны төлбөр, ан амьтан барих зөвшөөрлийн хураамжийн тухай хууль;
- ▶ Байгалийн ургамал ашигласны төлбөрийн тухай хууль.

Байгаль орчны холбогдолтой бусад хуулиуд:

- ▶ Химиин хорт бодисоос хамгаалах тухай хууль;
- ▶ Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль;
- ▶ Ашигт малтмалын тухай хууль;
- ▶ Ой, хээрийг түймрээс хамгаалах тухай хууль;
- ▶ Ус, цаг уур, орчны хяналт, шинжилгээний тухай хууль.

Байгаль орчны хууль

Байгаль орчны хуулийг хэн хэрэгжүүлэх вэ? Монгол улсын нутагт оршин сууж, ажиллаж байгаа бүх аж ахуйн нэгж, байгууллага иргэд.

Хэн хяналт тавих вэ?

Монгол улсын иргэн бүр, мөн Монгол улсын нутаг дэвсгэрт түр буюу удаан хугацаагаар амьдарч байгаа гадаадын иргэд.

Хаана хэрэгжүүлэх вэ?

Байгаль орчны аль ч хуулийг тус улсын нутаг дэвсгэрт хэрэгжүүлэх бөгөөд тухайн шатны Засаг дарга нутаг дэвсгэртээ хуулийн хэрэгжилтийг зохион байгуулж, хяналт тавина.

Тохиолдож байгаа бэрхшээл

Зах зээлийн шилжилтийн үеийн бэрхшээлийг далимдүүлан байгалийн баялгийг хувийн ашиг хонжооны золиос болгон цэлмөн ашиглах ухамсаргүй үйл ажиллагаа даамжирч, байгалийн үнэт баялгийг нөхөн сэргээх боломжгүй болтол нь хомсдуулах, орчны бохирдуулан хүн, амьтны амьдрах эрүүл нөхцөл боломжийг алдагдуулах явдал өдөр хоногоор нэмэгдэн тэдгээрийн хор уршигийг ард иргэд амсаж байна.

Бэрхшээлийг гэтлэн давах арга зам

Иргэн бүр өөрийнхөө оршин амьдарч буй нутаг дэвсгэртээ эзэн нь болж байгалийнхаа төрх байдал, нөөц баялгийг хойч үедээ өвлүүлэх эрхэм зорилго үйлийг сахин хэрэгжүүлэх явдал.

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Өмнөговь аймгийн Ногоонтны хөдөлгөөн. “Байгаль эх-хууль” төсөл, 1997. Менежер Н.Хишгээ, утас 2487
2. Хүүхдийн төлөө үндэсний төв “Байгаль орчин-хүүхэд-хууль” төсөл, 1997. Менежер С.Хатантуул, утас 221995
3. Байгаль орчны хуулийн нийгэмлэг. “Байгаль орчныг хамгаалах хуулийн сурталчилгаа” төсөл, 1997. Менежер Ц.Жамсран, утас 323970
4. Хэнтий аймгийн Либерал эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Хуульч эмэгтэйчүүдийн холбоо. “Бидний нүд – Байгаль орчин” төсөл, 1997. Менежер В.Дуламжав, утас 2104
5. Байгаль орчны яам “Байгаль орчин-хууль”. төсөл, 1997. Менежер А.Доржцэдэн, утас 312257
6. Байгаль орчны яам. “Усны тухай хууль тогтоомж” төсөл, 1997. Менежер Н.Саран, утас 320264
7. Сэлэнгэ аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Байгаль хамгаалах холбоо. “Хуулиа дээдлээ” төсөл, 1998. Менежер Б.Заяа, утас 22581

Байгаль хамгаалах уламжлал

Монгол хүн байгалиа эрхэмлэн дээдлэж, тахин шүтэж, хайрлан хамгаалж ирсэн баялаг өв уламжлалтай.

Үүл овоогоо хүндлэн дээдлэх нь

Үүл овоогоо дээдлэн хүндлэх монгол арга ухаан нь нэн өвөрмөц, үнэхээр бишрэн хайрлах тал нь ямагт давамгайлж иржээ. Ямар ч шахуу тэвдүү ажилтай байсан давааны хөтөлд саатан хүндэтгэлийн ёслол үйлдэх нь мянга мянган жилээр монгол хүний сэргэл оюунд хэвшсэн заншил. Нэн хүндэтгэлтэй зарим уулын нэрийг дэргэд нь хэлэхийг цээрлэх төдийгүй, алсаас харагдах тахилгат уулыг "Хайрхан" хэмээн хүндэтгэдэг. Овоо тахилга нь төрийн, аймгийн, хошууны зэрэг өөр өөрийн онцлог эрэмбэ, ёс жудгийг баримталсан дараалал жаягаар хийгддэг байжээ.

Усны эх булгийг хамгаалах нь

Монгол хүн цагаан сүүг цайлган сэргэлтэй адилтган дээдэлдэг мөртлөө усанд сүү дусаахыг цээрлэдэг байсан. Усны амьтад, ялангуяа загас сүүнээс хорддогийг эрт дээр үеэс мэдэж тийнхүү сүү утгасан шанагаар ус авахыг хүртэл цээрлэн сургаж иржээ. Жалганд хог хаяхыг нүгэл хэмээн үзэж ирсэн заншил умартахад хүрсэнд харамсахгүй байх аргагүй. Усны өөрийн нь бүтээсэн зам бол жалга болохоор ус гагчхүү тэр замаараа тааралдсан бүхнийг хаман урсгаж нуур, цөөрөм, их гол зэрэг усны санд хүрэх учир монголчууд жалганд хог хаяхыг тийнхүү цээрлэж иржээ.

Ан амьтныг хайрлан хамгаалах нь

Амьд өртөнцийн амьдрахуй нарийн холбоог ард түмний удаан жилийн ажиглалтаар тогтоож, түүнд таарч тохирсон арга хэмжээг хэрэгжүүлж заншжээ. Ан гөрөө хийх нь цөөн тооны мэргэшсэн хүний ажил байжээ. Тэгэхдээ ямагт сургийн бүтцийг сайжруулахтай уялдаж ирсэн аж. Заазлах, өртөнцийн жамаар хөгширч зөнөсөн, хээлтүүлэгч нь хэт олишрсон зэргийг гярхай ажиглан агналт явуулдаг байжээ. Сургийн манлай, сурэг доторхи гойд содон, илүү мэдрэмтгий, бусдынхаа тусын төлөө яваа, ичээнд байгаа, хээлтэй, нялх амьтан,

Байгаль хамгаалах уламжлал

хурж чуулж буй, бусдын хүчинд автсан амьтныг агнахыг цээрлэн хориглож байжээ.

Ургамал, ой модыг хамгаалж ирсэн уламжлал
Монгол хүн байгалийн ургамлыг ямар ч зорилго-гүйгээр тасдахыг нүгэл хэмээн цээрлэж заншжээ. Ургамлыг түүхдээ үндсийг таслалгүйгээр, нэг бутны тал хувиас илүүг үлдээж, гагцхүү өтгөн шигүү үед нь түүдэг байжээ. Содон ургасан хайлаас, яшил зэрэг модонд хүрэхийг хүүхэд ахуягаас нь цээрлэж сурган хэвшүүлдэг байсан байна. Түлшинд зөвхөн өгөршиж унасан мод бут хэрэглэн, модны хальс, холтсыг ховхлох, шувуу үүрлэсэн модонд ойртохыг хориглон заншуулсан байна. Ой модыг хэрэгцээндээ зориулж огтлохдоо гүйлт, ёслол үйлдэн гагцхүү өтгөн шигүүгээс нь сийрүүлэх байдлаар авдаг байжээ.

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Монголын хөдөө мэдээллийн хөдөлгөөн. “Дэлхий ээж” (баримтат кино), 1997. Менежер Р.Энхтайван, утас 324427
2. Байгаль орчны судалгаа, сурталчилгааны клуб. “Монголын уламжлалыг сурган хүмүүжүүлэх ухаан” (баримтат кино), 1997. Менежер Ч.Гомбосүрэн, утас 56455
3. Хан-Алтай сан “Байгаль хамгаалах уламжлалт арга” төсөл, 1997. Менежер Б.Жаргал, утас 365554
4. Дорнод аймгийн Хүүхдийн төлөө үндэсний төв, Залуучуудын холбоо, Ахмадын холбоо. “Байгаль ээж манай хотод” төсөл, 1997. Менежер В.Дашням, утас 1150

Европын Холбооны ТАСИС-ийн Байгаль орчны сурталчилгааг сайжруулах хөтөлбөр байгаль орчны чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг Төрийн бус байгууллагуудад зориулан

“ХОРВООГИЙН НАРАН ДОР: Байгаль орчны Төрийн бус байгууллагуудын чадавхийг сайжруулах нь”

“ИРЭЭДҮЙН ТӨЛӨӨ ТҮНШЛЭЛ: Байгаль орчны асуудлаар шийдвэр гаргахад олон нийтийн оролцоог дээшлүүлэх нь”

хэмээх хоёр гарын авлагыг бэлтгэн та бүхэнд толиуулж байна.

**Сонирхож буй хувь хүн, байгууллагууд
дараахи хаягаар хандана уу**

**ДБХС-ийн Монгол дахь
Төслийн Товчоо
Ус, цаг уурын хүрээлэн-309
Телефон: 311659
E-mail: wwfmon@magicnet.mn**

**Байгаль орчны мэдээлэл,
сурталчилгааны төсөл
Засгийн газрын 3-р байр-415
Телефон: 312320, 312458
E-mail: aware@magicnet.mn**

Энэхүү Ногоон ном нь Байгаль орчны яамны дэргэд хэрэгжих буй Байгаль орчны мэдээлэл сурталчилгаа (БОМС) төслийн санаачилга, оролцоотойгоор хийгдсэн хамтын бүтээл бөгөөд ТАСИС-ын Байгаль орчны сурталчилгааг сайжруулах хөтөлбөр, Монгол дахь НҮБ-ын Хөгжлийн Хөтөлбөрийн мэдээллийн албаны дэмжлэгтэйгээр хэвлүүлэн гаргав.

ТАСИС

БОМС

НҮБХХ

БОЯ

@ "Интерпресс" ХХК-д хэвлэв.

График дизайнер. П.Даваа-Очир
Эх бэлтгэл: Д.Цэнд-Аюуш